

ANALISIS DAN CADANGAN KERANGKA PELAKSANAAN HAKAM ISLAH DALAM PENYELESAIAN SYIQAQ PERKAHWINAN DI NEGERI SEMBILAN

ANALYSIS AND PROPOSED IMPLEMENTATION FRAMEWORK FOR HAKAM ISLAH IN THE RESOLUTION OF MARITAL DISCORD IN NEGERI SEMBILAN

Rahmawati Mohd Yusoff^{1*}
Mohammad Hidir Baharudin²
Zulzaidi Mahmod³
Nor Azairiah Fatimah Othman⁴
Alizah Ali⁵
Wan Amir Azlan Wan Haniff⁶
Noraini Ismail⁷
Siti Mariam Atan⁸
Rosnani Mohd Salleh⁹

^{1,5,6,8,9} Jabatan Undang-undang, Universiti Teknologi MARA (UiTM), Cawangan Johor, Kampus Segamat, Johor, Malaysia (E-mail: rahmawatimy@uitm.edu.my, aliza941@uitm.edu.my, wamirazlan@uitm.edu.my, rosna243@uitm.edu.my & sitim223@uitm.edu.my).

² Sekolah Pengajian Islam, Kolej Universiti Islam Johor Sultan Ibrahim (KUIJSI), 80350 Johor Bahru, Johor, Malaysia (E-mail: hidir@kuijsi.edu.my).

³ Jabatan Kehakiman Syariah Negeri Sembilan, 1054A, Jalan Sendayan, 71950 Bandar Sri Sendayan, Negeri Sembilan Darul Khusus, Malaysia (E-mail: zulzaidi@esyariah.gov.my).

⁴ Fakulti Pengurusan dan Perniagaan, Universiti Teknologi MARA (UiTM), Cawangan Johor, Kampus Segamat, Johor, Malaysia (E-mail: norazairiah@uitm.edu.my).

⁷ Jabatan Undang-undang, Universiti Teknologi MARA (UiTM), Cawangan Perlis, Kampus Arau 02600 Arau Perlis, Malaysia (E-mail: norai257@uitm.edu).

*Corresponding author: rahmawatimy@uitm.edu.my

Article history

Received date : 15-8-2026
Revised date : 16-8-2026
Accepted date : 15-10-2026
Published date : 20-10-2026

To cite this document:

Mohd Yusoff, R., Baharudin, M. H., Mahmod, Z., Othman, N. A. F., Ali, A., Wan Haniff, W. A. A., Ismail, N., Atan, S. M., & Mohd Salleh, R. (2026). Analisis dan cadangan kerangka pelaksanaan hakam islah dalam penyelesaian syiqaq perkahwinan di Negeri Sembilan. *Journal of Islamic, Social, Economics and Development (JISED)*, 11 (87), 53 – 65.

Abstrak: Institusi Hakam Islah berasaskan Surah al-Nisa' ayat 35 dan diterjemahkan melalui undang-undang keluarga Islam negeri. Namun, pelantikan ahli keluarga menimbulkan persoalan tentang kelayakan dan batas kuasa dalam realiti semasa. Artikel ini menganalisis asas Syariah Hakam keluarga, khilaf fuqaha tentang status hakim atau wakil, dan kerangka pelaksanaan bagi Negeri Sembilan. Kajian kualitatif sosio-perundangan menggabungkan analisis al-Quran, hadis, tafsir, fiqh dan undang-undang dengan temu bual, pemerhatian proses serta validasi kumpulan berfokus. Dapatan menunjukkan bahawa min ahlihi wa min

ahliha memberi keutamaan kepada keluarga, tetapi tertakluk pada amanah, keadilan, pengetahuan, komunikasi, kerahsiaan dan keselamatan. Model dua aras dicadangkan: Aras 1 menempatkan Hakam keluarga untuk mengusahakan islah tanpa kuasa bebas menceraikan, manakala Aras 2 berupa Panel Hakam bertauliah yang diadaptasi secara fungsional daripada amalan Mahkamah Syariah Singapura dan menjalankan autoriti yang diberikan undang-undang serta perintah Mahkamah. Bagi Aras 2, kos Hakam dicadangkan ditanggung oleh pasangan sendiri pada kadar standard yang ditetapkan Mahkamah, tertakluk kepada mekanisme pengecualian atau pengurangan bagi pihak yang tidak berkemampuan. Calon keluarga disaring secara ringan, diberi satu ujian ulangan dan diekskalasi apabila tidak sesuai atau berisiko. Kerangka ini mengekalkan kehendak nas tanpa menjadikan keluarga formaliti yang melambatkan penyelesaian.

Kata Kunci: *Hakam Islah, Syiqaq, Hakam Keluarga, Tahkim, Mahkamah Syariah, Negeri Sembilan*

Abstract: *Hakam Islah, grounded in Qur'an 4:35 and state Islamic family law, addresses severe marital discord. Family appointment raises questions of competence and authority. This article analyses the Shariah basis for family Hakam, the juristic disagreement over whether Hakam are adjudicators or agents, and an implementation framework for Negeri Sembilan. A qualitative socio-legal study combines doctrinal analysis with stakeholder interviews, process observation and focus-group validation. The phrase min ahlihi wa min ahliha creates a family preference conditioned by trustworthiness, justice, knowledge, confidentiality and safety. The proposed two-tier framework assigns reconciliation and reporting to family Hakam at Tier 1 without an independent power of divorce. Tier 2 consists of an accredited Panel of Hakam, functionally adapted from the Singapore Syariah Court model, exercising authority conferred by law and court order. The cost of Tier 2 Hakam is proposed to be borne by the spouses at a standard court-determined rate, subject to remission or reduction for parties who cannot reasonably afford the fee. Family nominees undergo proportionate screening, one reassessment and prompt escalation where they are unsuitable or create risk.*

Keywords: *Hakam Islah, Syiqaq, Family Hakam, Shariah Court, Negeri Sembilan*

Pengenalan

Konflik rumah tangga tidak semestinya berakhir dengan perceraian, tetapi konflik yang berpanjangan boleh berkembang menjadi *syiqaq*, iaitu keretakan yang memisahkan pasangan daripada kehidupan bersama yang berasaskan ketenangan, kasih sayang dan tanggungjawab. Dalam keadaan ini, Syariah tidak menyerahkan penyelesaian hanya kepada kemampuan pasangan mengurus konflik secara sendiri. Surah al-Nisa' ayat 35 memperkenalkan campur tangan dua orang Hakam, seorang daripada keluarga suami dan seorang daripada keluarga isteri. Mekanisme tersebut menghubungkan nilai kekeluargaan dengan autoriti penyelesaian pertikaian. Ia juga menunjukkan bahawa keluarga boleh menjadi sumber pengetahuan, akses dan pengaruh positif apabila konflik telah melepasi kemampuan pasangan.

Dalam pentadbiran undang-undang keluarga Islam di Malaysia, tahkim melalui Hakam Islah digunakan apabila permohonan perceraian tidak mendapat persetujuan pihak suami atau apabila Mahkamah berpuas hati bahawa *syiqaq* masih berlaku. Walaupun kerangka asasannya hampir serupa, peruntukan dan kaedah negeri berbeza dari segi takrif saudara terdekat, kelayakan calon, proses pelantikan, tempoh dan bentuk laporan. Kajian terdahulu mendapati bahawa

kelayakan, etika, infrastruktur dan pematuhan kepada tatacara terus menjadi isu penting dalam pelaksanaan tahkim (Dimon et al., 2023; Jusoh et al., 2022; Mohamad Cusairi et al., 2024). Penilaian keberkesanan juga tidak wajar bergantung pada satu matlamat, khususnya kadar pasangan berdamai, kerana proses tahkim boleh menghasilkan sama ada perdamaian atau pembubaran perkahwinan yang sah, jelas dan kurang memudaratkan (Mohd Noor et al., 2023). Oleh itu, ukuran keberkesanan perlu merangkumi keadilan proses, keselamatan, kejelasan hasil dan keupayaan mengangkat kesukaran serta mencegah mudarat, selaras dengan maqasid Syariah.

Persoalan paling asas ialah sama ada ahli keluarga masih perlu dikekalkan atau semua kes wajar dihantar terus kepada Hakam Mahkamah yang berpengalaman dan mempunyai kuasa perceraian. Laluan terus kelihatan lebih mudah dari sudut pentadbiran. Namun, pengguguran keluarga secara menyeluruh berisiko mengosongkan maksud *min ahlihi wa min ahliha*. Sebaliknya, mengekalkan keluarga secara automatik tanpa menilai kemampuan calon boleh menjadikan nas hanya berfungsi sebagai formaliti. Ahli keluarga mungkin tidak neutral, tidak memahami batas kuasa, sukar hadir, tidak menyimpan rahsia, memaksa pihak atau menjadi sebahagian daripada konflik.

Artikel ini berhujah bahawa pertentangan tersebut boleh diselesaikan melalui konsep “keutamaan bersyarat”. Keluarga kekal sebagai pintu pertama kerana kedudukannya dalam nas, tetapi pelantikan hanya diteruskan apabila calon memenuhi standard minimum. Jika calon tidak layak, gagal selepas taklimat dan ujian ulangan, menarik diri atau menimbulkan risiko, Mahkamah hendaklah bergerak kepada panel institusi tanpa kelewatan yang tidak munasabah. Pendekatan ini mengekalkan fungsi keluarga tanpa mengorbankan keadilan, keselamatan dan kecukupan.

Justeru itu, objektif artikel ialah menghuraikan punca kuasa Hakam Islah (keluarga) menurut al-Quran, Sunnah, tafsir dan fiqh; mengenal pasti kelayakan substantif calon keluarga; dan mencadangkan kerangka dua aras yang boleh dijadikan asas garis panduan operasi di Negeri Sembilan.

Pernyataan Masalah

Pelaksanaan Hakam berada pada persilangan antara hukum, institusi dan pengalaman keluarga. Peraturan yang menyenaraikan syarat tidak dengan sendiri memastikan seseorang calon boleh melaksanakan tugas. Sifat adil dan amanah sukar dinilai melalui hubungan kekeluargaan semata-mata. Pengetahuan calon tentang pertikaian mungkin datang daripada satu pihak sahaja, sedangkan Hakam perlu mendengar kedua-dua sisi. Calon juga mungkin mempunyai kepentingan dalam harta, perniagaan, penjagaan anak atau reputasi keluarga. Jika perkara ini tidak dikenal pasti sebelum pelantikan, Mahkamah terpaksa menangani kelewatan atau laporan yang tidak membantu selepas proses berjalan.

Masalah kedua ialah kekaburan kuasa. Istilah Hakam digunakan bagi individu yang mengusahakan perdamaian, wakil yang bertindak menurut mandat pihak, dan panel yang diberi kuasa tertentu untuk memisahkan pasangan. Tiga fungsi ini tidak sama. Jika surat pelantikan tidak menyatakan fungsi dengan jelas, calon boleh menyangka bahawa gelaran Hakam memberi kuasa automatik untuk menentukan perceraian. Pihak pula mungkin tidak memahami sama ada persetujuan mereka merupakan pandangan tidak mengikat, wakalah, persetujuan khuluk atau autoriti bagi lafaz tertentu.

Masalah ketiga ialah kemungkinan pertindihan proses. Apabila keluarga diberi masa tanpa had untuk mencari calon, calon bertukar berulang kali atau lapisan institusi diwujudkan tanpa kuasa penyelesaian, kes boleh berlanjutan. Isu ini lebih serius apabila terdapat keganasan rumah tangga, kawalan paksaan, ancaman atau risiko terhadap anak. Dalam keadaan tersebut, pertemuan bersama atau tekanan keluarga boleh menambah mudarat. Oleh itu, saringan kelayakan calon perlu dipisahkan daripada triage keselamatan pihak.

Metodologi Kajian

Kajian ini menggunakan reka bentuk kualitatif sosio-perundangan. Analisis doktrinal meneliti Surah al-Nisa' ayat 35 bersama ayat berkaitan islah, keadilan dan perpisahan secara ma'ruf; hadis mengenai sulh serta larangan mudarat; tafsir al-Tabari dan al-Qurtubi; dan karya fiqh empat mazhab. Analisis mazhab memberi perhatian kepada status Hakam sebagai hakim, wakil atau pendamai, kerana status tersebut menentukan sumber dan keluasan kuasa.

Komponen undang-undang menilai Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam Negeri Sembilan 2003 dan Kaedah-Kaedah Hakam Negeri Sembilan 2017. Peruntukan Selangor, Kedah dan Wilayah Persekutuan digunakan sebagai perbandingan domestik, termasuk Kaedah-Kaedah Hakam Negeri Selangor 2014 dan Kaedah-Kaedah Hakam Kedah Darul Aman 2018. Kedah diberikan perhatian kerana kaedahnya membezakan bahasa kelayakan Hakam keluarga daripada anggota Panel Hakam. Singapura pula digunakan sebagai benchmark fungsional bagi Aras 2, khususnya dari segi panel Hakam profesional, kawalan Mahkamah, mandat bertulis dan prinsip bahawa fi Hakam ditanggung oleh pihak-pihak. Perbandingan ini tidak dianggap sebagai kuasa automatik bagi Negeri Sembilan, tetapi sebagai rujukan reka bentuk institusi yang perlu disesuaikan dengan enakmen, kaedah dan struktur kehakiman tempatan (Singapore Statutes Online, 2025a, 2025b; Syariah Court Singapore, 2026).

Analisis dokumen disokong oleh data lapangan yang melibatkan temu bual dengan hakim, pendaftar, pakar undang-undang, pegawai agama, pegawai sulh, Hakam keluarga dan anggota panel. Sesi proses Hakam serta dokumen operasi turut diteliti. Cadangan awal kemudiannya dibentangkan dalam perbincangan kumpulan berfokus (FGD) bersama pakar bidang. FGD berfungsi sebagai validasi kandungan dan kebolehlaksanaan.

Data dianalisis secara tematik melalui empat domain: asas Syariah, status dan kuasa Hakam, kelayakan dan keselamatan, serta pilihan reformasi institusi. Triangulasi dilakukan dengan membandingkan dapatan nas dan fiqh, undang-undang negeri, pengalaman pelaksana dan cadangan operasi.

Asas Syariah Hakam Keluarga

Surah al-Nisa Ayat 35 sebagai Punca Kuasa

Allah SWT berfirman:

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ
اللَّهُ بَيْنَهُمَا

Maksudnya: “Jika kamu bimbang berlaku perpecahan antara kedua-duanya, maka utuslah seorang Hakam daripada keluarga lelaki dan seorang Hakam daripada

keluarga perempuan. Jika kedua-duanya menghendaki islah, Allah akan memberikan taufik antara mereka.”

(An-Nisa: 35).

Ayat ini membentuk sekurang-kurangnya lima unsur. Pertama, intervensi berlaku apabila terdapat kebimbangan terhadap syiqaq, bukan semata-mata perselisihan harian. Kedua, kata perintah *fa-b'athu* menunjukkan pelantikan yang mempunyai tujuan dan autoriti. Ketiga, dua Hakam dilantik bagi mewakili pengetahuan serta akses kepada kedua-dua sisi. Keempat, frasa *min ahlihi wa min ahliha* meletakkan keluarga sebagai sumber pertama. Kelima, *in yurida islahan* menjadikan orientasi islah dan kejujuran sebagai asas moral pelantikan (al-Tabari, 2001; al-Qurtubi, 2006).

Al-Tabari merekodkan perbezaan tentang pihak yang ditujukan oleh arahan pelantikan. Sebahagian tafsiran mengarahkannya kepada pemerintah atau hakim, manakala yang lain menghubungkannya dengan wali, masyarakat atau pasangan. Dalam sistem Mahkamah moden, pandangan ini boleh diselaraskan melalui model pelantikan bersama. Pihak mencalonkan calon yang mengetahui keadaan, pegawai menilai kelayakan asas, dan Mahkamah mengesahkan pelantikan, menentukan skop kuasa serta menerima laporan. Model tersebut mengekalkan penglibatan keluarga sambil memberi akauntabiliti institusi.

Syiqaq dalam ayat bukan alasan untuk memaksa pasangan berdamai dalam semua keadaan. Islah ialah pembetulan keadaan berdasarkan keadilan. Ia boleh berbentuk pemulihan perkahwinan apabila selamat dan realistik, tetapi juga boleh membawa kepada perpisahan dalam keadaan yang baik apabila kelangsungan hubungan mengekalkan mudarat. Pertimbangan maslahat dan maqasid menuntut agar wasilah penyelesaian dinilai melalui kesannya terhadap keadilan serta pengangkatan mudarat (al-Ghazali, 1993; al-Shatibi, 1997). Surah al-Hujurat ayat 9 hingga 10 menghubungkan islah dengan keadilan, manakala Surah al-Talaq ayat 2 mengarahkan pegangan atau pelepasan secara ma'ruf. Hadis bahawa sulh dibenarkan selagi tidak menghalalkan yang haram atau mengharamkan yang halal menetapkan batas substantif penyelesaian (Abu Dawud, hadis no. 3594).

Kaedah *la darar wa la dirar* menolak proses yang menambah bahaya (Ibn Majah, hadis no. 2340). Oleh itu, Hakam tidak boleh menggunakan ayat 35 untuk memujuk mangsa keganasan kembali kepada keadaan tidak selamat. Triage keselamatan, sesi berasingan dan rujukan perlindungan bukan unsur asing daripada Syariah, tetapi terjemahan kontemporari kepada kewajipan mengangkat mudarat.

Status Hakam sebagai Hakim Wakil atau Pendamai

Perbezaan mazhab tentang status Hakam mempunyai kesan langsung terhadap reka bentuk undang-undang. Dalam mazhab Maliki, dua Hakam lebih hampir kepada dua orang hakim yang menilai maslahat dan boleh memilih antara penyatuan dengan pemisahan tertakluk perincian mazhab. Pendekatan ini memberi asas kepada panel berautoriti apabila kuasa tersebut diterima oleh hukum positif dan perintah Mahkamah (Ibn Rushd, 2004).

Mazhab Hanafi pada asasnya melihat Hakam sebagai wakil atau pendamai. Mereka berusaha mendamaikan dan melaporkan keadaan kepada qadi, tetapi tidak memiliki kuasa asal memisahkan pasangan tanpa autoriti yang sah daripada pihak. Qaul jadid dalam mazhab Syafi'i juga menonjolkan wakalah: talak atau khuluk memerlukan pemberian kuasa, sedangkan qaul

qadim memberi ruang lebih hampir kepada kedudukan hakim. Huraian mazhab Syafi'i turut diperincikan dalam karya al-Mawardi. Dalam mazhab Hanbali terdapat riwayat yang mencerminkan kedua-dua arah (al-Kasani, 1986; al-Shafi'i, t.t.; al-Mawardi, 1999; Ibn Qudamah, 1968; al-Zuhayli, t.t.).

Jadual 1: Kedudukan Hakam dan Implikasi Kuasa Menurut Mazhab

Mazhab atau qaul	Status dominan Hakam	Implikasi terhadap kuasa pemisahan	Implikasi operasi
Maliki	Lebih hampir kepada hakim	Boleh memisahkan menurut maslahat dalam batas mazhab	Sesuai menjadi asas Panel Hakam berautoriti
Hanafi	Wakil atau pendamai	Tiada kuasa asal tanpa autoriti pihak	Menyokong Hakam Islah tanpa kuasa cerai
Syafi'i qaul jadid	Wakil	Talak atau khuluk memerlukan tawkil	Skop wakalah perlu dinyatakan dengan jelas
Syafi'i qaul qadim	Lebih hampir kepada hakim	Ruang kuasa lebih luas dibahaskan	Pemilihan qaul perlu dibuat oleh pihak berautoriti
Hanbali	Dua riwayat	Bergantung pada riwayat dan autoriti	Surat pelantikan mesti menghapuskan kekaburan

Jadual di atas menunjukkan bahawa gelaran Hakam tidak dengan sendiri menentukan kuasa. Kuasa datang daripada pendapat fiqh yang diterima pakai, undang-undang negeri, perintah Mahkamah dan, jika berkenaan, wakalah pihak. Oleh itu, surat pelantikan tidak memadai dengan frasa umum seperti “menyelesaikan pertikaian”. Ia perlu menyatakan sama ada Hakam hanya melakukan islah, menerima wakalah khusus, atau diberi autoriti yang membolehkan tindakan tertentu.

Pembezaan ini juga melindungi kesahan hasil. Jika ahli keluarga tidak mempunyai kuasa bebas menceraikan, peranan mereka tetap penting kerana mereka boleh mengenal punca, menjelaskan pilihan, merekod persetujuan dan membawa pihak kepada lafaz suami atau prosedur sah yang lain. Jika islah gagal atau pihak tidak mencapai hasil, panel mengambil alih berdasarkan perintah yang berasingan. Model ini mengelakkan andaian bahawa semua Hakam mesti mempunyai kuasa yang sama.

Mengapa Keluarga Perlu Dikekalkan

Frasa *min ahlihi* dan *min ahliha* bukan keterangan sampingan. Keluarga boleh mengetahui sejarah hubungan, corak komunikasi, tanggungjawab yang tidak dilaksanakan, perubahan tingkah laku dan usaha damai yang pernah dibuat. Mereka juga lebih mudah menghubungi pihak dalam suasana tidak terlalu formal. Dua Hakam Islah daripada sisi berbeza mewujudkan keseimbangan representasi dan membolehkan maklumat diuji antara dua sumber.

Walau bagaimanapun, kelebihan keluarga bersifat instrumental. Ia berfungsi selagi membantu tujuan islah. Fuqaha membenarkan orang luar apabila keluarga tidak tersedia, tidak mengetahui keadaan, tidak layak atau terlibat dalam permusuhan. Jika ahli keluarga mengugut, menyembunyikan keganasan, mempunyai kepentingan kewangan atau berusaha menghukum pasangan, pelantikannya menyalahi tujuan ayat. Dalam keadaan tersebut, orang luar yang amanah dan kompeten lebih hampir kepada maqasid proses (al-Qurtubi, 2006; Ibn Qudamah, 1968).

Istilah ahli keluarga juga tidak boleh ditentukan melalui salasilah sahaja. Hubungan nasab merupakan lingkaran utama, tetapi perundangan kontemporari turut mengiktiraf persemendaan dan susuan. Tiga ujian perlu digunakan: kewujudan pertalian yang diiktiraf, pengetahuan sebenar tentang keadaan pasangan, dan kemampuan melaksanakan amanah tanpa konflik yang tidak boleh diurus. Kerabat yang lebih jauh tetapi mengetahui kes dan dihormati boleh lebih sesuai daripada saudara terdekat yang hanya mengetahui satu versi.

Kelayakan Substantif Hakam Keluarga

Kelayakan Hakam perlu diterjemahkan daripada sifat umum kepada tingkah laku yang boleh dinilai. Islam, baligh dan akal menentukan kapasiti asas. Adil dan amanah berkaitan kejujuran, ketiadaan konflik yang tersembunyi, kesanggupan mendengar serta keberanian melaporkan keadaan sebenar walaupun tidak memihak kepada kerabat sendiri. Pengetahuan pula tidak semestinya kelulusan tinggi; Hakam keluarga hanya perlu memahami tujuan, batas kuasa, kerahsiaan, larangan paksaan dan kewajipan laporan.

Jadual 2: Kelayakan Substantif Hakam Keluarga

Kelayakan	Makna dalam pelaksanaan	Bentuk semakan yang seimbang
Adil dan amanah	Tidak memihak secara buta, memutar fakta atau menggunakan maklumat untuk tekanan	Aku janji, deklarasi konflik dan soalan situasi
Mengetahui keadaan	Memahami sejarah pertikaian tanpa bergantung sepenuhnya pada khabar angin	Soalan terbuka semasa pencalonan
Pengetahuan asas	Faham matlamat islah, batas kuasa dan proses laporan	Video ringkas dan soalan mudah
Komunikasi	Mendengar kedua-dua pihak dan mengawal bahasa serta emosi	Pemerhatian pegawai dan respons situasi
Kerahsiaan	Tidak menyebarkan cerita kepada keluarga besar atau media sosial	Aku janji dan penerangan akibat pelanggaran
Keselamatan	Mengenal tanda keganasan, ancaman, kawalan dan risiko anak	Protokol red flag serta rujukan kepada pegawai
Ketersediaan	Hadir dan menyiapkan laporan dalam tempoh	Persetujuan jadual dan komitmen bertulis

Saringan tidak patut menjadi peperiksaan fiqh atau penyiasatan moral yang memalukan. Calon tidak perlu menghafal istilah Arab atau menghuraikan khilaf mazhab. Mereka perlu menunjukkan bahawa mereka faham perkara yang benar-benar melindungi proses. Bahasa keputusan juga hendaklah neutral. Ungkapan “tidak sesuai bagi kes ini” lebih tepat daripada melabel seseorang “gagal sebagai ahli keluarga”.

Kajian ini mencadangkan 20 soalan ya atau tidak yang meliputi kesukarelaan, ketersediaan, konflik kepentingan, keadilan, kerahsiaan, batas kuasa, keselamatan, larangan hadiah, pematuhan arahan dan kesediaan menggunakan borang standard. Skor 15 hingga 20 menunjukkan calon layak; skor 10 hingga 14 memerlukan orientasi dan satu ujian ulangan; skor 0 hingga 9 menunjukkan calon tidak layak. Instrumen yang dicadangkan ini ialah sokongan keputusan, bukan pengganti pertimbangan Hakim.

Peluang ujian ulangan penting kerana tujuan saringan bukan mencari calon yang telah menjadi pakar. Kekurangan pengetahuan asas boleh diperbaiki melalui video dua minit yang dihasilkan kepada Jabatan Kehakiman Syariah Negeri Sembilan dan taklimat ringkas. Sebaliknya, ugutan, konflik kepentingan serius, penolakan kerahsiaan atau niat memaksa hasil tidak boleh

dipulihkan hanya dengan menonton video. Pembezaan ini menjadikan saringan ringan tetapi bermakna.

Dapatan dan Perbincangan

Hakam Keluarga sebagai Keutamaan Bersyarat

Analisis menunjukkan bahawa dua pilihan ekstrem tidak memadai. Pilihan pertama, iaitu mengekalkan setiap calon keluarga tanpa saringan, memberi keutamaan kepada bentuk tetapi mengabaikan tujuan. Pilihan kedua, iaitu terus kepada Hakam Mahkamah bagi semua kes, mungkin lebih seragam tetapi menghilangkan pengetahuan dalaman dan representasi keluarga yang diberikan oleh ayat. Pendekatan yang lebih seimbang ialah mengiktiraf keluarga sebagai hak keutamaan bersyarat.

Hak keutamaan bermaksud setiap pihak diberi peluang munasabah mencalonkan seorang ahli keluarga. “Bersyarat” bermaksud Mahkamah tidak terikat melantik calon yang tidak memenuhi standard minimum. Ketiadaan calon juga bukan veto yang menghentikan kes. Apabila calon tiada, gagal saringan, menarik diri atau tempoh tamat, panel perlu mengambil alih.

Pendekatan ini selaras dengan pandangan bahawa keluarga ialah wasilah kepada islah. Wasilah dinilai melalui kemampuannya mencapai tujuan. Jika keluarga menyediakan akses, pengetahuan dan pengaruh yang konstruktif, pelantikannya perlu dihormati. Jika keluarga menambah paksaan atau risiko, penggunaannya bercanggah dengan islah.

Model Dua Aras

Model yang dicadangkan membahagikan proses kepada dua aras. Aras pertama ialah Hakam keluarga. Tugasnya mengenal punca, mendengar pihak, mengusahakan penyelesaian, membantu pihak memahami pilihan dan menyediakan laporan. Hakam keluarga tidak mempunyai kuasa bebas melafazkan cerai kecuali kuasa sah tertentu dinyatakan secara khusus. Tempoh peringkat ini mestilah singkat dan dikawal.

Aras kedua ialah Panel Hakam yang dipilih, dilatih dan diurus oleh Mahkamah. Reka bentuk aras ini diadaptasi secara fungsional daripada model Singapura, bukan diterima pakai secara mekanikal. Di Singapura, Mahkamah Syariah menggunakan Panel of Hakam (Marital Conciliators) yang terdiri daripada asatizah bertauliah dengan latar undang-undang Islam atau pengalaman membantu keluarga Muslim; Mahkamah mengawal pelantikan, penggantian, mandat dan penerimaan laporan. Bagi Negeri Sembilan, Panel Hakam dicadangkan menerima kuasa perceraian atau kuasa lain hanya setakat yang dibenarkan undang-undang dan dinyatakan dalam perintah Mahkamah (Singapore Statutes Online, 2025a; Syariah Court Singapore, 2026).

Jadual 3: Cadangan Model Dua Aras Hakam Islah

Tahap	Pelaksana	Fungsi utama	Kuasa	Pintu keluar
Aras 1	Seorang Hakam daripada setiap keluarga	Islah, penjelasan isu dan laporan	Tiada kuasa bebas menceraikan	Perdamaian, keputusan pihak atau eskalasi
Aras 2	Panel Hakam bertauliah	Penyelesaian kes kompleks dan tindakan berautoriti	Menurut undang-undang serta perintah Mahkamah	Laporan dan keputusan kepada Mahkamah

Model dua aras tidak menyokong penambahan lapisan ketiga tanpa kuasa. Jika keluarga gagal, pelantikan seorang lagi pegawai yang hanya mengulangi islah boleh menambah masa tanpa mengubah kemampuan proses menghasilkan keputusan. Anggota Jawatankuasa Pendamai

yang berpengalaman boleh menjadi sumber panel setelah memenuhi syarat, latihan dan pelantikan yang betul, tetapi pengalaman terdahulu tidak dengan sendiri mewujudkan kuasa Hakam.

Penanda Arasan dengan Amalan Praktikal di Singapura

Penanda arasan dengan Singapura mengukuhkan tiga unsur reka bentuk Aras 2. Pertama, Hakam profesional dipilih daripada panel yang kompeten dan tertakluk kepada kawalan Mahkamah. Kedua, kuasa Hakam tidak diasaskan pada gelaran semata-mata, tetapi pada undang-undang, perintah dan borang autorisasi yang jelas. Ketiga, kos Hakam ditanggung oleh pihak-pihak. Di Singapura, Muslim Marriage and Divorce Rules memperuntukkan bahawa fi Hakam hendaklah ditanggung oleh pihak-pihak yang bercerai dan jumlahnya ditentukan Mahkamah; laman rasmi Mahkamah Syariah pada masa semakan artikel menyatakan fi S\$150 bagi setiap pihak, di samping fi perintah Mahkamah (Singapore Statutes Online, 2025b; Syariah Court Singapore, 2026).

Berdasarkan prinsip tersebut, artikel ini mencadangkan bahawa kos Aras 2 di Negeri Sembilan ditanggung oleh pasangan sendiri, iaitu setiap pihak membayar fi Hakam masing-masing pada kadar standard yang ditetapkan melalui kaedah atau arahan amalan Mahkamah. Cadangan ini mengelakkan pembiayaan rutin daripada dana awam dan mewujudkan struktur fi yang telus. Namun, akses kepada keadilan tidak boleh bergantung sepenuhnya pada kemampuan kewangan; oleh itu, mekanisme pengecualian, pengurangan atau bantuan fi wajar disediakan bagi pihak yang terbukti tidak berkemampuan. Kadar Singapura digunakan sebagai benchmark reka bentuk, bukan sebagai kadar yang dicadangkan untuk Negeri Sembilan.

Aliran Pelaksanaan

Aliran bermula dengan pembukaan fail dan triage undang-undang serta keselamatan. Dalam tempoh sasaran tujuh hari, pihak mengemukakan calon keluarga atau menyatakan bahawa tiada calon sesuai. Pegawai menjalankan saringan dan semakan konflik. Pada hari ke-14, pelantikan atau ujian ulangan patut selesai. Majlis Hakam keluarga dan laporan disasarkan dalam 30 hari daripada pelantikan. Mahkamah kemudian merekod hasil, menutup kes yang sesuai atau mengarahkan eskalasi kepada panel.

Hari sasaran merupakan petunjuk prestasi pilot dan bukan pengganti tempoh statutori. Kes boleh dipercepat kerana keselamatan atau disesuaikan berdasarkan perintah. Nilai aliran ini ialah setiap penanguhan mempunyai pemilik proses dan sebab yang direkod. Ia mengelakkan fail berada dalam keadaan “menunggu keluarga” tanpa tarikh keputusan.

Keselamatan sebagai Syarat Proses

Kelayakan calon dan keselamatan pihak ialah dua penilaian berbeza. Calon boleh mendapat skor tinggi tetapi kes tetap tidak sesuai untuk pertemuan bersama kerana keganasan atau kawalan paksaan. Triage keselamatan perlu dilakukan oleh pegawai terlatih secara berasingan daripada calon keluarga. Maklumat sensitif tidak boleh dikongsi kepada Hakam hanya kerana mereka kerabat.

Keselamatan merangkumi ancaman, serangan fizikal, pengawasan, sekatan kewangan, kawalan pergerakan, risiko kepada anak, ancaman membunuh atau mencederakan diri, serta konflik keluarga yang serius. Hasil triage boleh berupa sesi berasingan, komunikasi melalui pegawai, larangan perkongsian maklumat, rujukan perlindungan atau peralihan terus kepada panel tertakluk kuasa. Literatur mediasi keluarga dan panduan respons terhadap keganasan

menunjukkan bahawa saringan keganasan serta kawalan paksaan perlu mendahului keputusan tentang kesesuaian proses bersama (Association of Family and Conciliation Courts, 2000; Beck & Raghavan, 2010; Pokman et al., 2014; Rossi et al., 2022; World Health Organization, 2014).

Kandungan Minimum Instrumen dan Dokumen

Instrumen saringan perlu mudah tetapi meliputi perkara kritikal. Lima domain teras ialah kesediaan, keadilan, kerahsiaan, kefahaman kuasa dan keselamatan. Video orientasi menerangkan asas ayat, tugas mendengar, larangan memihak atau menyebarkan rahsia, batas kuasa, tanda risiko serta tarikh laporan. Calon kemudian menandatangani aku janji.

Surat pelantikan hendaklah menyatakan bahawa pelantikan bertujuan mengusahakan islah dan melaporkan hasil. Jika kuasa perceraian tidak diberikan, larangan itu perlu ditulis secara nyata. Laporan pula membezakan fakta yang dipersetujui, dakwaan yang dipertikai, isu keselamatan, usaha yang dibuat, hasil, perkara belum selesai dan syor kepada Mahkamah. Hakam tidak boleh membuat diagnosis klinikal atau menentukan kesalahan jenayah.

Cadangan bagi kajian ini ialah penyediaan kertas Syariah khusus, analisis qaul, perbandingan negeri, libat urus Mufti dan Penasihat Undang-Undang Negeri, serta draf pindaan terhad jika perubahan yang dicadangkan menyentuh kelayakan, bidang kuasa, kuasa perceraian atau struktur panel. Langkah ini memastikan inovasi operasi tidak mendahului punca kuasa undang-undang dan keputusan hukum yang berautoriti.

Sebahagian cadangan boleh dilaksanakan melalui pengurusan pentadbiran, seperti video, aku janji, templat laporan, rekod tarikh, latihan dan dashboard. Namun, garis panduan tidak boleh mencipta kuasa perceraian, menggugurkan syarat statutori atau memintas proses yang diwajibkan oleh enakmen. Audit perundangan perlu membezakan tindakan segera daripada pindaan.

Implikasi Dasar dan Amalan

Pertama, JKSNs perlu menerbitkan pembezaan yang mudah difahami antara Hakam keluarga dan Panel Hakam. Nama, warna borang dan surat pelantikan boleh dibezakan supaya pihak tidak menyangka kedua-duanya mempunyai kuasa yang sama. Penerangan lisan perlu direkodkan kerana tandatangan semata-mata tidak membuktikan kefahaman.

Kedua, pengurusan panel perlu dilihat sebagai sistem kualiti. Daftar nama tanpa latihan, penilaian, tarikh tamat pentauliahan dan pemantauan tidak mencukupi. Panel perlu mengikuti modul Syariah dan undang-undang, komunikasi, keselamatan, etika serta penulisan laporan. Penilaian hendaklah menggunakan senario dan simulasi, bukan ujian pengetahuan sahaja.

Ketiga, ukuran kejayaan perlu diseimbangkan. Kadar rujuk penting tetapi tidak boleh menjadi satu-satunya petunjuk. Kejayaan juga meliputi kesahan hasil, keselamatan, kefahaman pihak, masa penyelesaian, kelengkapan laporan dan layanan hormat. Persetujuan untuk bercerai secara baik tidak boleh direkod sebagai kegagalan islah jika proses berjaya mengangkat mudarat secara sah.

Keempat, data minimum perlu diwujudkan. Tarikh perintah, pencalonan, saringan, pelantikan, sesi, laporan, eskalasi dan keputusan membolehkan kelewatan dikenal pasti. Kod hasil mesti membezakan berdamai, tempoh percubaan, talak suami, khuluk, talak panel, keputusan Mahkamah dan rujukan keselamatan. Istilah “persetujuan” secara umum tidak mencukupi.

Kelima, pembiayaan Aras 2 perlu dinyatakan secara telus. Mengambil prinsip daripada model Singapura, fi Panel Hakam dicadangkan ditanggung oleh pasangan sendiri, dengan setiap pihak membayar fi Hakam masing-masing pada kadar standard yang ditetapkan Mahkamah. JKSNs hendaklah menerbitkan jadual fi, kaedah pembayaran dan mekanisme pengecualian atau pengurangan bagi pihak tidak berkemampuan supaya model user-pay tidak menjejaskan akses kepada keadilan.

Dari segi amalan, model dua aras memberikan jalan tengah yang praktikal. Ia mengekalkan keluarga sebagai sumber islah, menyediakan jalan keluar apabila keluarga tidak sesuai, dan menempatkan kuasa perceraian pada panel yang dilatih serta diawasi Mahkamah. Aras 2 mengambil inspirasi institusi daripada Singapura melalui penggunaan panel Hakam yang kompeten, mandat bertulis, kawalan Mahkamah dan pembiayaan oleh pihak-pihak sendiri. Bagi Negeri Sembilan, prinsip tersebut perlu disesuaikan dengan undang-undang tempatan: kos Panel Hakam dicadangkan ditanggung oleh pasangan pada kadar standard yang ditetapkan Mahkamah, dengan remisi bagi pihak tidak berkemampuan. Dengan itu, institusi Hakam dapat berfungsi sebagai jambatan antara nas, keluarga, kecekapan institusi dan keadilan kehakiman.

Kesimpulan

Hakam keluarga wajar dikekalkan kerana Surah al-Nisa' ayat 35 memberikan tempat yang nyata kepada seorang Hakam daripada setiap keluarga. Namun, ayat tersebut tidak memerintahkan pelantikan calon yang tidak amanah, tidak mengetahui keadaan atau menambah mudarat. Keutamaan keluarga mesti diterjemahkan sebagai keutamaan bersyarat, bukan hak mutlak untuk melambatkan kes. Khilaf fuqaha tentang Hakam sebagai hakim atau wakil menjelaskan mengapa kuasa perlu dipisahkan. Hakam keluarga sesuai ditempatkan sebagai penggerak islah tanpa kuasa bebas menceraikan, manakala Panel Hakam boleh menerima autoriti lebih luas melalui undang-undang dan perintah Mahkamah. Saringan ringkas, satu ujian ulangan, aku janji, triage keselamatan, laporan standard dan tarikh eskalasi membentuk perlindungan minimum. Model dua aras memberikan jalan tengah yang praktikal. Ia mengekalkan keluarga sebagai sumber islah, menyediakan jalan keluar apabila keluarga tidak sesuai, dan menempatkan kuasa perceraian pada panel yang dilatih serta diawasi Mahkamah. Dengan itu, institusi Hakam dapat berfungsi sebagai jambatan antara nas, keluarga dan keadilan kehakiman.

Penghargaan

Penyelidikan ini ditaja oleh Majlis Agama Islam Negeri Sembilan (MAINS) di bawah geran penyelidikan yang bertajuk Pembentukan Modul Pelaksanaan Hakam Keluarga (Hakam Islah) Bagi Jabatan Kehakiman Syariah Negeri Sembilan (JKSNs) (UiTM.800-3/2 GOV (109/2025).

Rujukan

- Abu Dawud, Sulayman ibn al-Ash'ath. (t.t.). *Sunan Abi Dawud* (Hadis no. 3594).
- Al-Ghazali, Abu Hamid. (1993). *Al-Mustasfa min 'ilm al-usul*. Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Al-Kasani, 'Ala' al-Din Abu Bakr ibn Mas'ud. (1986). *Bada'i al-sana'i fi tartib al-shara'i*. Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Al-Mawardi, 'Ali ibn Muhammad. (1999). *Al-Hawi al-kabir fi fiqh madhhab al-Imam al-Shafi'i*. Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Al-Qurtubi, Muhammad ibn Ahmad. (2006). *Al-Jami' li ahkam al-Qur'an*. Mu'assasat al-Risalah.
- Al-Shafi'i, Muhammad ibn Idris. (t.t.). *Al-Umm*. Dar al-Ma'rifah.
- Al-Shatibi, Ibrahim ibn Musa. (1997). *Al-Muwafaqat*. Dar Ibn 'Affan.
- Al-Tabari, Muhammad ibn Jarir. (2001). *Jami' al-bayan 'an ta'wil ay al-Qur'an*. Markaz al-Buhuth wa al-Dirasat al-Islamiyyah.
- Al-Zuhayli, Wahbah. (t.t.). *Al-Fiqh al-Islami wa adillatuh*. Dar al-Fikr.
- Association of Family and Conciliation Courts. (2000). *Model standards of practice for family and divorce mediation*. <https://www.afcnet.org/Resource-Center/Practice-Guidelines>
- Beck, C. J. A., & Raghavan, C. (2010). Intimate partner abuse screening in custody mediation: The importance of assessing coercive control. *Family Court Review*, 48(3), 555-565. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2010.01329.x>
- Dimon, Z., Jusoh, Z. Y. M., Rahman, S. H. A., & Azahari, N. (2023). Hakam sebagai kaedah penyelesaian alternatif bagi shiqaq dalam perkahwinan. *Journal of Muwafaqat*, 6(1), 73-86. <https://doi.org/10.53840/muwafaqat.v6i1.144>
- Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam Negeri Sembilan 2003, seksyen 47 dan 48.
- Ibn Majah, Muhammad ibn Yazid. (t.t.). *Sunan Ibn Majah* (Hadis no. 2340).
- Ibn Qudamah, 'Abd Allah ibn Ahmad. (1968). *Al-Mughni*. Maktabat al-Qahirah.
- Ibn Rushd, Muhammad ibn Ahmad. (2004). *Bidayat al-mujtahid wa nihayat al-muqtasid*. Dar al-Hadith.
- Jusoh, Z. Y. M., Dimon, Z., & Rahman, S. H. A. (2022). Amalan dan pelaksanaan tahkim dalam kes permohonan perceraian tanpa persetujuan satu pihak: Satu kajian perbandingan di Mahkamah Syariah Selangor dan Sarawak. *Jurnal Pengajian Islam*, 15(2), 97-112. <https://jpi.uis.edu.my/index.php/jpi/article/view/217>
- Kaedah-Kaedah Hakam Kedah Darul Aman 2018, K. P.U. 12. <https://syariah.kedah.gov.my/wp-content/uploads/2025/09/KAEDAH-KAEDAH-HAKAM-KEDAH-2018.pdf>
- Kaedah-Kaedah Hakam Negeri Sembilan 2017, N.S. P.U. 4, Warta Kerajaan Negeri Sembilan, Jilid 71 No. 8, 12 April 2018.
- Kaedah-Kaedah Hakam Negeri Selangor 2014, Sel. P.U. 5. [https://jakess.gov.my/images/pdf/ENAKMEN/Kaedah-kaedah/Kaedah%20Hakam%20\(Negeri%20Selangor\)%20Tahun%202014.pdf](https://jakess.gov.my/images/pdf/ENAKMEN/Kaedah-kaedah/Kaedah%20Hakam%20(Negeri%20Selangor)%20Tahun%202014.pdf)
- Mohamad Cusairi, R., Zahraa, M., & Abd Wahab, R. (2024). Role and ethics of Hakam in resolving matrimonial disputes. *International Journal of Law, Government and Communication*, 9(36), 316-332. <https://doi.org/10.35631/IJLGC.936023>
- Mohd Noor, N. F., Narowi, M., & Ahmad Khairundin, S. A. (2023). Effectiveness of tahkim in Selangor Shariah Courts based on organizational effectiveness goal approach. *Akademika*, 93(2), 115-129. <https://doi.org/10.17576/akad-2023-9302-10>
- Pokman, V., Rossi, F. S., Holtzworth-Munroe, A., Applegate, A. G., Beck, C. J. A., & D'Onofrio, B. M. (2014). Mediator's Assessment of Safety Issues and Concerns: Reliability and validity of a new intimate partner violence screen. *Assessment*, 21(5), 529-542. <https://doi.org/10.1177/1073191114528372>

- Rossi, F. S., Applegate, A. G., Beck, C. J. A., Timko, C., & Holtzworth-Munroe, A. (2022). Screening for intimate partner violence in family mediation: An examination of multiple methodological approaches using item response theory. *Assessment*, 29(8), 1641-1657. <https://doi.org/10.1177/10731911211022843>
- Singapore Statutes Online. (2025a). *Administration of Muslim Law Act 1966*, s. 50. Attorney-General's Chambers, Singapore. <https://sso.agc.gov.sg/Act/AMLA1966>
- Singapore Statutes Online. (2025b). *Muslim Marriage and Divorce Rules*, r. 32. Attorney-General's Chambers, Singapore. <https://sso.agc.gov.sg/SL/AMLA1966-R1>
- Syariah Court Singapore. (2026). *Hearing/Hearing with Hakam*. <https://syariahcourt.gov.sg/en/Divorce/Process-Divorce-Proceedings/Hearing-Hearing-with-Hakam>
- World Health Organization. (2014). *Health care for women subjected to intimate partner violence or sexual violence: A clinical handbook*. <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-RHR-14.26>